

Міністерство освіти і науки України
Національний університет фізичного виховання і спорту України

ГОЛОВАЧ ІННА ІВАНІВНА

УДК 796.011.1:373.51-057.874

**ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ
У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО
ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

24.00.02 – фізична культура, фізичне виховання
різних груп населення

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата наук з фізичного виховання та спорту

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Національному університеті фізичного виховання і спорту України, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник

доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор

Андрєєва Олена Валеріївна, Національний університет фізичного виховання і спорту України, завідувач кафедри здоров'я, фітнесу та рекреації

Офіційні опоненти:

доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор **Томенко Олександр Анатолійович**, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, завідувач кафедри теорії та методики фізичної культури;

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент **Білецька Вікторія Вікторівна**, Національний авіаційний університет, доцент кафедри фізичного виховання та спортивної підготовки

Захист відбудеться 25 травня 2016 р. о 14 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.829.02 Національного університету фізичного виховання і спорту України (03680, Київ–150, вул. Фізкультури, 1).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету фізичного виховання і спорту України (03680, Київ–150, вул. Фізкультури, 1).

Автореферат розіслано 23 квітня 2016 р.

В.о. ученого секретаря
спеціалізованої вченої ради

Г. В. Коробейніков

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність. Стан здоров'я дітей шкільного віку є однією з найважливіших медико-соціальних проблем, оскільки від цього залежить формування трудового та інтелектуального потенціалу країни (С. В. Гозак, 2014; С. Л. Няньковський, 2012). За таких обставин поліпшення умов розвитку дітей має розглядатися як передумова сприятливого соціально-економічного і демографічного майбутнього держави, як проблема національного значення, що потребує першочергового розв'язання (О. В. Андрєєва, 2002–2015; Т. Ю. Круцевич, 2001–2015; Національна програма «Діти України», 2005; Н. В. Москаленко, 2010–2014).

Теоретичний аналіз даних фахової літератури та передового світового досвіду з проблеми дослідження дозволив встановити, що у процесі фізичного виховання дітей молодшого шкільного віку дослідниками (В. В. Білецька, 2008–2015; Т. Ю. Круцевич, Г. В. Безверхня, 2010; О. М. Саїнчук, 2015; С. В. Трачук, 2011) пропонується використовувати широке коло різних засобів рухової активності, спрямованість яких визначається необхідністю вирішення загальних та спеціальних завдань. Незважаючи на те, що вчені інтенсивно займаються багатофакторними дослідженнями екологічної культури, вирішенню завдань екологічної освіти школярів у процесі фізичного виховання приділено недостатньо уваги (В. І. Ганопольський, 2006; Т. І. Гриньова, 2014; О. Ю. Дмитрук, 2009).

Стан екологічної грамотності школярів характеризується значними прогалинами в навчанні (О. В. Крюкова, 2005; К. Д. Шевчук, 2009). Аналіз шкільної практики засвідчує, що сучасна система освіти не забезпечує системного впливу на особистість учня з метою подолання надмірного прагматизму стосовно довкілля. Початкова школа потребує ефективних технологій, спрямованих на гармонізацію стосунків у системі «учні–довкілля», результатом якої має стати формування у дітей дбайливого ставлення до природи (Г. О. Бутенко, 2015; І. Л. Лобачук, 2013; М. В. Чернявський, 2012).

Наявні проблеми в загальноосвітній школі, недолік інформації про стан навколишнього середовища, застаріла матеріальна база ведуть до формування неадекватного світогляду школярів (С. Б. Пангелов, 2011; О. А. Томенко, 2013). Така ситуація спричиняє відсутність підґрунтя для формування мотивації до дбайливого ставлення не тільки до навколишньої природи, але й прояву байдужої поведінки до свого власного здоров'я (О. П. Грошовенко, 2007). Тому використання засобів екологічного туризму, які мають універсальний, міждисциплінарний характер, надасть можливість підвищити не тільки рівень екологічної культури молодших школярів, а й сприятиме покращенню показників фізичного стану. На необхідність активізації діяльності у цьому напрямку націлюють також відомі зарубіжні спеціалісти (D. M. Anderson, 2012; G. Bert, 2012; C. Bouchard, S. N. Blair, W. L. Haskell, 2007; N. Dougherty, 2010; A. Foran, 2010). Також необхідно зазначити, що не дослідженими залишаються способи поєднання рухової активності, фізичних вправ і навантажень різної спрямованості у фізичній рекреації засобами екологічного туризму, принципи складання позакласних програм з фізичного виховання школярів засобами екологічного туризму.

Необхідність обґрунтування підходів до розробки програми з використанням засобів екологічного туризму у позакласній роботі з фізичного виховання школярів молодшого шкільного віку, спрямованої на формування екологічної культури учнів та підвищення показників їх фізичного стану, зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Дисертаційну роботу виконано згідно із темою 3.1 «Удосконалення програмно-нормативних засад фізичного виховання в навчальних закладах» (номер державної реєстрації 0111U001733) Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2011–2015 рр. Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та держбюджетної теми Міністерства освіти і науки України на 2013–2015 рр. 1.13 «Історичні, теоретико-методологічні засади формування рекреаційної діяльності різних груп населення» (номер державної реєстрації 0112U007808). Роль автора у виконанні теми полягала у науковому обґрунтуванні та розробці програми занять з використанням засобів екологічного туризму для учнів молодших класів.

Мета дослідження – науково обґрунтувати і розробити програму занять із застосуванням засобів екологічного туризму для учнів молодшого шкільного віку, спрямовану на формування екологічної культури школярів та підвищення показників їх фізичного стану.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати ступінь наукового опрацювання у фаховій літературі проблеми застосування засобів екологічного туризму у процесі фізичного виховання дітей молодшого шкільного віку.

2. Дослідити вікові особливості показників фізичного стану, мотивації та екологічної поведінки школярів молодшого шкільного віку.

3. Розробити модель екологічної культури дітей молодшого шкільного віку як передумови розробки програми позакласних занять з фізичного виховання з використанням засобів екологічного туризму.

4. Розробити структуру та зміст програми позакласних занять з використанням засобів екологічного туризму для школярів молодших класів, спрямовану на формування екологічної культури школярів та підвищення показників їх фізичного стану, та оцінити її ефективність.

Об'єкт дослідження – процес фізичного виховання дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – структура і зміст програми позакласних занять з використанням засобів екологічного туризму дітей молодшого шкільного віку.

Методи дослідження – теоретичний аналіз і узагальнення даних наукової літератури, аналіз документальних матеріалів, соціологічні, антропометричні, педагогічні, фізіологічні методи дослідження, методи визначення показників захворюваності, фізичного здоров'я, фізичної роботоздатності, методи математичної статистики.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

– вперше з позицій системного підходу теоретично обґрунтовано програму позакласних занять з використанням засобів екологічного туризму, спрямовану на

підвищення показників фізичного стану та розвиток екологічної освіченості і готовності школяра до природоохоронної діяльності в «зоні його відповідальності»;

– розроблено та теоретично обґрунтовано модель екологічної культури школярів молодшого шкільного віку, яка включає такі компоненти: аксіологічний (система ціннісного ставлення до природних об'єктів, морально-вольові якості, ставлення до здоров'я як цінності), мотиваційний (наявність мотивів екологічно доцільної поведінки, емоційний фон екологічної діяльності, інтерес до занять екологічним туризмом), діяльнісний (адекватність екологічної поведінки, рівень рухової активності) та когнітивний (глибина та системність екологічних знань, здатність до переносу екологічних знань у ситуації екологічної діяльності), та визначено основні критерії та рівні (дуже низький, низький, нижче за середній, середній, вище за середній, високий, дуже високий) її сформованості у молодших школярів;

– визначено та охарактеризовано сукупність організаційно-педагогічних умов підвищення рівня екологічної освіченості дітей молодшого шкільного віку (комплексний підхід до використання виховних можливостей циклів навчальних дисциплін та резервів позанавчальних видів роботи; раціональне поєднання традиційних та інноваційних форм і методів накопичення досвіду екологічно-етичної поведінки; відповідне дидактико-методичне та кадрове забезпечення тощо);

– узагальнено та удосконалено наявні підходи до організації позанавчальної роботи з фізичного виховання загальноосвітнього навчального закладу з екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку;

– розширено уявлення про можливості використання різних форм організації екологічного туризму з учнями молодшого шкільного віку для покращення показників фізичного стану означеного контингенту, формування мотивації до позакласних занять з фізичного виховання; доповнено наявну класифікацію екологічних стежок (рекреаційно-оздоровчі, навчальні, пізнавально-туристські, пригодницькі, комплексні);

– дістали подальшого розвитку дані щодо технології підготовки та проведення екологічних туристських заходів із школярами молодшого шкільного віку.

Практична значущість отриманих результатів дисертаційної роботи полягає у можливості застосування теоретичних положень та методичних розробок у процесі організації позакласних занять учнів молодшого шкільного віку з використанням засобів екологічного туризму. Започатковано структуру та розроблено зміст «шкільного екологічного моніторингу» у процесі позакласних занять з фізичного виховання, що містить діагностику екологічної освіченості дітей молодшого шкільного віку, рівень адаптаційно-резервних можливостей, рухової активності та фізичного здоров'я школярів молодшого шкільного віку. Фактичний матеріал, поданий у роботі, зроблені на його основі узагальнення та висновки мають значення для підвищення рівня фізичного стану та екологічної освіченості дітей молодшого шкільного віку та можуть бути використані у практиці роботи загальноосвітніх навчальних закладів, у процесі професійної підготовки майбутніх учителів до проведення означеної роботи, а також для підвищення кваліфікації фахівців галузі фізичної культури і спорту.

Всі основні положення та результати дослідження впроваджено в навчальний процес професійної підготовки майбутніх фахівців з організації туристичної діяльності для удосконалення навчальних дисципліни «Екологічний туризм» та «Методика туристсько-краєзнавчої роботи у школі» у вигляді курсів лекцій, семінарських та практичних занять для студентів Національного університету фізичного виховання і спорту України; навчально-оздоровчу діяльність молодших школярів загальноосвітньої школи № 62 м. Києва, про що свідчать відповідні акти.

Особистий внесок здобувача в опубліковані у співавторстві наукові праці полягає в організації дослідження, аналізі, обговоренні та інтерпретації отриманих даних. Внесок співавторів полягає у формуванні напряму дослідження, допомозі в обробці матеріалів, їх частковому обговоренні.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були представлені на конференціях різного рівня, серед яких: III Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «Актуальні проблеми теорії та методики фізичної культури, спорту та туризму» (Мінськ, 2008); XIV, XV, XIX Міжнародні наукові конгреси «Олімпійський спорт і спорт для всіх» (Київ, 2010; Кишинів, 2011; Єреван, 2015); VI, VIII Міжнародні науково-практичні конференції «Молодь та олімпійський рух» (Київ, 2013, 2015); V Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми фізичного виховання, реабілітації, спорту та туризму» (Запоріжжя, 2013); щорічні науково-методичні конференції кафедри теорії і методики фізичного виховання Національного університету фізичного виховання і спорту України (2008–2015).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено в 13 публікаціях, з них 6 – у фахових виданнях України, 2 з яких включено до міжнародної наукометричної бази, 5 публікацій апробаційного характеру, 2 праці, що додатково відображають результати дослідження.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, п'яти розділів, практичних рекомендацій, висновків, списку використаних джерел, додатків. Дисертаційну роботу написано українською мовою, загальний текст викладено на 214 сторінках, з яких 162 сторінки основного тексту. Робота вміщує 55 таблиць та проілюстрована 11 рисунками. У роботі використано 267 джерел наукової і спеціальної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано мету і завдання дисертації, розкрито наукову новизну і практичну значущість роботи, показано особистий внесок здобувача у спільно опублікованих працях, подано інформацію про апробацію основних положень, результатів роботи і впровадження їх у практику, визначено кількість публікацій.

У першому розділі «**Теоретичне підґрунтя використання засобів екологічного туризму у процесі фізичного виховання дітей молодшого шкільного віку**» автором проаналізовано та узагальнено теоретичні і прикладні

аспекти формування екологічної культури молодших школярів у процесі фізичного виховання, досвід зарубіжних та вітчизняних фахівців з питань застосування засобів екологічного туризму, подано характеристику основних форм екологічного туризму та можливості їх використання з контингентом дітей молодшого шкільного віку у процесі фізичного виховання.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що у сучасних умовах одним із стратегічних завдань системи освіти стає формування особистості з високим рівнем екологічної культури (С. І. Борис, 2012; О. П. Грошовенко, 2007; С. В. Дмитрук, 2011; В. О. Хвіст, 2011). Одним з найбільш важливих періодів для формування засад екологічної культури особистості є молодший шкільний вік (С. Я. Михайлик, 2007; В. В. Поліщук, 2008). Специфічною рушійною силою процесу екологічного виховання молодших школярів є протиріччя між негативним досвідом про взаємодію з навколишнім світом, який дитина набуває «стихійно», і знаннями, цінностями, пропонованими їй у школі (В. В. Білецька, Є. М. Петренко, Г. І. Вржесневська, 2015). Встановлено, що практично не досліджувалися підходи до використання у процесі формування екологічної культури учнів початкових класів потенціалу фізичного виховання, яке має значні можливості для формування екологічної свідомості та поведінки молодших школярів, в першу чергу, стосовно свого власного організму як об'єкта екологічної турботи (Г. О. Бутенко, Н. М. Гончарова, 2014). Основними формами організації екологічного туризму є прогулянки, екологічні стежки, екскурсії, подорожі та походи, естафети, змагання, зльоти, експедиції (С. В. Дмитрук, 2011). Здійснення еколого-туристичної діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах є педагогічним процесом цілеспрямованої систематичної дії на школярів фізичними вправами та чинниками природного середовища з метою екологічної освіти, фізичної рекреації, зміцнення здоров'я та розвитку фізичних якостей. Дослідники наголошують, що ускладнення навчального процесу в загальноосвітніх навчальних закладах потребує активного впровадження у повсякденне життя школярів засобів фізичного виховання для відновлення фізичних та духовних сил (О. В. Андрєєва, 2014; А. В. Гакман, 2013; Н. В. Ковалева, 2013; Т. Ю. Круцевич, 2015; Н. В. Москаленко, 2015; Н. Є. Пангелова, 2014; О. М. Саїнчук, 2015; О. А. Томенко, 2013). Важливість цих питань і їх невирішеність визначають актуальність теми дослідження.

У другому розділі дисертації «**Методи та організація дослідження**» описано систему методів дослідження, етапність програми реалізації наукового дослідження, вихідні дані про досліджуваний контингент і базу експерименту. Для вирішення поставлених у роботі завдань були використані загальноприйняті наукові методи дослідження: теоретичний аналіз і узагальнення даних наукової літератури, аналіз документальних матеріалів, соціологічні (інтерв'ювання, опитування, експертна оцінка), антропометричні, педагогічні (педагогічне спостереження, педагогічне тестування, педагогічний експеримент), фізіологічні методи дослідження, методи визначення показників захворюваності, фізичного здоров'я, фізичної роботоздатності, методи математичної статистики.

Дослідно-експериментальна робота проводилась протягом 2008–2015 рр. і охоплювала чотири етапи науково-педагогічного пошуку. У дослідженнях брали

участь 191 учень молодшого шкільного віку (96 хлопчиків, 95 дівчаток) загальноосвітньої школи № 62 м. Києва.

Перший етап (вересень 2008 – серпень 2010) був присвячений аналізу даних спеціальної літератури з питань застосування засобів екологічного туризму у процесі фізичного виховання дітей молодшого шкільного віку. Були визначені мета, об'єкт, завдання, предмет та програма дослідження, підібраний контингент та адекватні методи дослідження.

На другому етапі (вересень 2010 – серпень 2013) був проведений констатувальний експеримент, у ході якого визначалися показники фізичного розвитку, фізичної підготовленості, фізичної роботоздатності та захворюваності дітей молодшого шкільного віку. Досліджено чинники, що впливають на мотивацію школярів до занять фізичним вихованням. Отримано нові теоретичні та експериментальні дані про рівень екологічної культури школярів та інтенсивність їх суб'єктивного ставлення до природи. Проводилось опитування школярів 2–4 класів за запропонованими анкетами, що мало на меті виявлення чинників, які впливають на залучення дітей до фізкультурно-оздоровчих та еколого-туристських занять, визначення пріоритетних форм рухової активності.

Третій етап (вересень 2013 – червень 2014) мав на меті обґрунтування, розробку та впровадження програми позакласних занять з використанням засобів екологічного туризму на підставі аналізу показників констатувального експерименту. Проведено формувальний експеримент (тривалість – один навчальний рік), здійснено обробку отриманих даних за допомогою методів математичної статистики, проведено аналіз та узагальнення отриманих результатів.

Четвертий етап (липень 2014 – листопад 2015) – проводився кількісний та якісний аналіз результатів формувального педагогічного експерименту, виконувалось оформлення дисертаційної роботи, було сформульовано основні висновки за матеріалами проведеного дослідження, а також розроблено практичні рекомендації. Дисертаційну роботу було підготовлено до апробації та офіційного захисту.

У третьому розділі дисертації **«Аналіз мотивації, показників фізичного стану та екологічної поведінки школярів молодших класів»** представлено результати констатувального експерименту на вибірці школярів 2–4 класів, у яких предметом дослідження були такі показники фізичного стану, як фізичний розвиток, фізична підготовленість, рівень соматичного здоров'я і рівень адаптаційно-резервних можливостей, функціональний стан серцево-судинної системи, шкільна мотивація дітей молодших класів.

З метою визначення рівня шкільної мотивації особистості було проведено інтерв'ювання школярів молодших класів, яке спрямоване на дослідження типу домінуючої шкільної установки дітей. За результатами дослідження встановлено, що найбільша кількість учнів молодших класів має зовнішню мотивацію, тобто школа таких дітей приваблює, в основному, як об'єкт позанавчальної діяльності, у третини дітей відзначається низька мотивація, що свідчить про накопичення втоми після навчальних занять та обумовлює необхідність розробки заходів, спрямованих на відновлення психоемоційного стану учнів молодшого шкільного віку. Серед

пріоритетних видів рухової активності школярі виділяють рухливі та спортивні ігри (27 %), прогулянки (22 %), туризм (21 %), катання на велосипеді, роликах (19 %) тощо. Основа цільова спрямованість таких занять проявляється у бажанні активно відпочивати, спілкуватися, розважатися, змагатися, що в основному вирішується у процесі позакласних занять з фізичного виховання оздоровчо-рекреаційної спрямованості.

За результатами дослідження екологічних установок школярів встановлено, що домінуючий тип установки щодо природи – естетичний, коли природа сприймається як об'єкт краси (найбільший відсоток у дівчаток 2 класу). Частина учнів сприймають природу як об'єкт пізнання – за цим показником найбільше дітей у 3 та 4 класах (хлопчиків). П'ята частина загальної кількості учнів готові до активної природоохоронної діяльності - учні 3 та 4 класів. Але певний відсоток школярів молодших класів мають прагматичну установку, тобто ставляться до природи як до об'єкту користі. Причому серед дівчат цей показник значно нижчий, ніж серед хлопців (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл школярів за різними типами домінуючої установки стосовно природи (n=191) ,%

Установки	Відсоткове співвідношення школярів з різними типами домінуючої установки					
	2 клас		3 клас		4 клас	
	Д (n=38)	Х (n=29)	Д (n=23)	Х (n=38)	Д (n=34)	Х. (n=29)
Естетична	49,2	32,1	45,6	30,6	40,1	28,7
Когнітивна	23,7	20,8	16,9	24,9	19,2	24,6
Етична	9,3	18,2	20,6	22,8	18,0	23,6
Прагматична	17,8	28,9	16,9	21,7	22,7	23,1

Примітки: Д – дівчатка, Х – хлопчики

Результати анкетування свідчать про потенційні можливості молодших школярів щодо формування екологічно доцільної поведінки. Учні певною мірою володіють знаннями про норми та правила поведінки на природі, про взаємозв'язок здоров'я і стану довкілля, проте не всі вважають за необхідне дотримуватися екологічних вимог у повсякденному житті. У шкільній практиці формування зазначеної характеристики відбувається епізодично, без належного методичного забезпечення.

Оцінка рівня екологічної освіченості школярів показала, що серед учнів молодших класів домінуючим є середній рівень (табл. 2).

Отримані дані свідчать про необхідність включення у процес екологічної освіти молодших школярів еколого-розвиваючих ситуацій, різноманітних прийомів і форм роботи з дітьми з організації живого спілкування із природою, розкриття цінностей природи шляхом організації систематичних спостережень, що дозволяють усвідомити унікальність природного світу, сприяють вихованню екологічно доцільної поведінки та розвитку екологічної свідомості. Зразком такого виховання є участь дітей у програмах екологічного туризму та інших оздоровчо-рекреаційних заходах, які проводяться на відкритому повітрі.

Розподіл учнів молодших класів за рівнями екологічної освіченості (n=191), %

Школярі	клас	n	Відсоткове співвідношення школярів за рівнями екологічної освіченості						
			Дуже низький	Низький	Нижче за середній	Середній	Вище за середній	Високий	Дуже високий
Хлопчики	2	29	2,6	11,3	19,2	59,4	7,5	0	0
Дівчатка	2	38	4,8	9,4	17,5	62,6	5,7	0	0
Хлопчики	3	38	0	1,8	11,3	54,9	23,0	5,4	3,6
Дівчатка	3	23	0	8,6	1,8	72,4	15,5	0	1,7
Хлопчики	4	29	2,7	5,4	3,8	55,7	10,8	5,4	16,2
Дівчатка	4	34	0	2,3	4,6	63,0	11,6	4,6	13,9

Кількість пропущених занять через хвороби складає у середньому 12 днів на рік на одного школяра (у другому класі – 5,1, у третьому – 9,8, у четвертому класі – 16,1 днів на одного школяра). Дослідження показників захворюваності дітей молодшого шкільного віку згідно з МКХ-10 дозволило зробити висновок, що 16 % – це хвороби кістково-м'язової системи, хвороби органів дихання – 12 %; хвороби системи травлення – 8 %. Більше одного діагнозу мають 6 % молодших школярів. Мають тенденцію до погіршення показники адаптаційно-резервних можливостей організму (зрив адаптації спостерігався у 44,12 % дівчаток та 33,33 % хлопчиків четвертого класу порівняно зі школярами другого класу – 25,93 % дівчаток та 27,59 % хлопчиків). У ході експерименту нами було вивчено показники фізичної підготовленості учнів молодших класів. Встановлено, що за більшістю показників молодші школярі відповідають низькому рівню навчальних досягнень. Аналіз показників фізичного розвитку учнів молодших класів свідчить про переважно середній та нижче за середній його рівень (школярі 3 класів 61,9 %, школярі 4 класів 58,5 %). Отримані результати свідчать про збільшення кількості дітей, які мають дисгармонічний розвиток з віком – у другому класі гармонійний фізичний розвиток мають 60,34 % учнів, у третьому – 50,81 %, а у 4 класах відсоток дітей, які мають гармонійний фізичний розвиток, зменшується до 38,8 %. Оцінка рівня фізичної роботоздатності за методикою Руф'є, свідчить, що показники індексу знаходилися в межах від ($\bar{x}$; S) (8,55; 2,34 ум. од.) до (9,36; 2,98 ум. од.). У переважній більшості спостерігався середній рівень фізичної роботоздатності. З метою визначення рівня фізичного здоров'я (РФЗ) ми використали експрес-оцінку рівня соматичного здоров'я Г. Л. Апанасенка. Дані розподілу обстежуваних школярів дозволяють констатувати, що 35,9–42,9 % школярів 2 та 3 класів мають середній рівень фізичного здоров'я, а більшість учнів 4 класів (41,1–45,1 %) мають нижче за середній РФЗ (табл.3). Отримані нами результати дозволяють констатувати, що переважна більшість обстежуваних школярів знаходиться поза межами безпечного (високого та вище за середнього) рівня соматичного здоров'я. Результати аналізу фізичного стану школярів молодшого шкільного віку свідчать про зниження окремих показників з другого до четвертого класу. Вказані негативні зміни обумовлені, на нашу думку, зниженням загального рівня рухової активності, напруженою навчальною діяльністю, пов'язаною з підготовкою до переходу учнів з

початкової до основної школи. А також наближенням до критичного періоду онтогенезу (який відзначається більш високою чутливістю організму до впливу несприятливих чинників зовнішнього і внутрішнього середовища), який характеризується наростанням неузгодженості регуляторних процесів, що проявляється у біоелектричній активності мозку, у підвищеній збудливості і стомлюваності, нерідко – у зниженні успішності у навчанні, початку гормональної перебудови організму (С. В. Гозак, 2014).

Таблиця 3

Розподіл дітей 2–4 класів за рівнем фізичного здоров'я, %, (n=191)

Клас	Стать	n	Відсоткове співвідношення школярів за рівнями фізичного здоров'я				
			Низький	Нижче за середній	Середній	Вище за середній	Високий
2	Х	29	27,8	25,2	40,8	6,2	0
	Д	38	26,5	32,6	36,6	4,3	0
3	Х	38	26,2	24,1	42,9	6,8	0
	Д	23	29,8	28,4	35,9	5,9	0
4	Х	29	25,0	41,1	26,0	5,9	2,0
	Д	34	19,5	45,1	23,0	7,5	4,9

Примітки: Х – хлопчики, Д – дівчатка

Кількість навчальних годин на тиждень у четвертому класі початкової школи в загальноосвітньому навчальному закладі перевищує на 3–15 % гранично допустиме навчальне навантаження відповідно до гігієнічних вимог. У четвертому класі спостерігається суттєве підвищення тривалості статичних та інформаційних форм навантаження. Тому вибір об'єкту дослідження учнів четвертого класу у формульованому експерименті обумовлений об'єктивною необхідністю покращення показників їх фізичного стану.

З огляду на низький та нижче за середній рівень більшості показників фізичного стану значної кількості обстежених дітей молодшого шкільного віку, напруження механізмів адаптації слід розробити та запровадити необхідні заходи з організації та впровадження у практику позакласної роботи з фізичного виховання оздоровчих занять, спрямованих на підвищення рівня рухової активності, фізичного здоров'я, фізичної роботоздатності, рівня екологічної освіченості. Наявні проблеми в загальноосвітній школі через низький рівень екологічної культури, недолік інформації про стан довкілля призводять до формування неадекватного світогляду школярів. Із цих позицій екологічний туризм можна розглядати як дієвий засіб підвищення мотивації до регулярних занять руховою активністю, проведення занять, в основному на свіжому повітрі, що сприятиме зниженню показників захворюваності, підвищенню загартованості, покращенню показників фізичного стану.

Проведені нами дослідження стали підґрунтям розробки програми позакласних занять з використанням засобів екологічного туризму для учнів молодших класів.

У четвертому розділі дисертаційної роботи **«Обґрунтування та розробка програми позакласних занять з використанням засобів екологічного туризму для учнів молодших класів»** розкрито передумови реалізації і представлено зміст

програми занять з використанням засобів екологічного туризму у фізичному вихованні молодших школярів.

Узагальнюючи наявні наукові розробки з проблем визначення екологічної культури, практичний досвід організації та проведення занять з використанням засобів екологічного туризму та природоохоронної діяльності, ми теоретично обґрунтували та запропонували модель екологічної культури учнів молодшого шкільного віку, яка включає аксіологічний, мотиваційний, когнітивний та діяльнісний компоненти. Аксіологічний компонент представлений ціннісним ставленням до довкілля, здоров'я, морально-етичними якостями особистості. Мотиваційний компонент включає ставлення до природного середовища, інтегроване в систему домінуючих мотивів діяльності та поведінки: прояв інтересу до екологічних проблем; потребу у спілкуванні з природою, мотиви екологічної діяльності; позитивний емоційний фон екологічної діяльності, переконаність у необхідності збереження природного середовища, усвідомлення особистої причетності до вирішення проблем взаємодії людини і природи, позитивне ставлення особистості до екологічної діяльності, зацікавленість. Когнітивний компонент виступає у вигляді системи екологічних знань, їх цінності для людини; системи норм і правил ставлення до природи. Діяльнісний компонент екологічної культури включає адекватність екологічної свідомості та поведінки; активність, ініціативу і творчість в екологічній діяльності; усвідомлену поведінку і діяльність школярів.

Формування екологічної культури на різних вікових етапах розвитку особистості має свої специфічні особливості, які необхідно враховувати при розробці програми занять з використанням засобів екологічного туризму. Підґрунтям розробки програми позакласних занять з використанням засобів екологічного туризму став вихідний рівень показників фізичного стану, екологічної освіченості, мотивації дітей молодшого шкільного віку. Аналіз даних експертної оцінки свідчить про доцільність впровадження у процес позакласної роботи з фізичного виховання молодших школярів засобів екологічного туризму, коефіцієнт конкордації склав $W=0,72$, ($p<0,05$).

Експерти визначили, що пріоритетними формами екологічного туризму для дітей молодшого шкільного віку є екологічний урок (19 балів), екологічна стежка (25 балів), екологічна гра (30 балів), похід вихідного дня (37 балів), екологічна екскурсія (45 балів), екологічний табір (62 бали) ($W=0,82$, $p<0,05$). З урахуванням думки експертів нами розроблено програму позакласних занять з використанням засобів екологічного туризму. Основною метою запропонованої програми є сприяння розвитку гармонійної особистості, адаптації школярів до інтенсифікації навчально-виховного процесу, організація дозвілля та активного відпочинку, підвищення екологічної культури школярів. При розробці програми позакласних занять з фізичного виховання з використанням засобів екологічного туризму сконцентрували увагу на основних педагогічних принципах. Для практичної реалізації запропонованої програми визначено сукупність організаційно-педагогічних умов підвищення рівня екологічної освіченості дітей молодшого шкільного віку.

Структура програми включає 7 основних напрямків: освітній, фізкультурно-оздоровчий, екологічний, дослідницький, культурно-розважальний та

інформаційний (рис. 1). Проведення еколого-дослідницької діяльності під час прогулянки, походів та екскурсій сприяє пізнанню дітьми взаємозв'язків у природі, формуванню стійкого інтересу до довкілля, пізнавальної активності дітей. Крім вивчення теоретичних та набуття практичних навичок, учні мають змогу взяти участь у спортивних змаганнях, екологічних походах та екскурсіях.

Мета: формування екологічної культури школярів та підвищення показників їх фізичного стану

Завдання: сприяння розвитку гармонійної особистості, адаптації школярів до інтенсифікації навчально-виховного процесу, організація дозвілля та активного відпочинку, підвищення екологічної освіченості школярів, покращення показників психоемоційного та фізичного стану, підвищення мотивації до участі в екологічній діяльності, зміна суб'єктивного ставлення до природи

Принципи: створення сприятливого середовища; урахування індивідуальних можливостей учнів; забезпечення належної мотивації до занять; організація рухової активності та адекватного відновлення; урахування міжпредметних зв'язків

Організаційно-педагогічні умови: комплексний підхід до використання виховних можливостей циклів навчальних дисциплін та резервів позанавчальних видів роботи; раціональне поєднання традиційних та інноваційних форм і методів накопичення досвіду екологічно-етичної поведінки; відповідне дидактико-методичне та кадрове забезпечення

НАПРЯМИ

Критерії ефективності: підвищення рівня екологічної культури (аксіологічний, мотиваційний, когнітивний, діяльнісний компоненти), покращення показників фізичного стану: фізичний розвиток, рівень фізичного здоров'я і фізичної підготовленості, функціональний стан серцево-судинної системи, фізична роботоздатність, зниження кількості пропущених через хворобу днів

Рис. 1. Структура програми позакласних занять з фізичного виховання з використанням засобів екологічного туризму для учнів 4 класу

Зміст програми включав також веселі старты з екологічними «перешкодами», практичні заняття екологічної школи безпеки: подолання смуги перешкод різними типами місцевості, навчання прийомам орієнтування; рухливі ігри на свіжому повітрі, екологічні конкурси, вікторини, розробка та маркування екологічної стежки, обладнання екологічної стежки біля своєї школи тощо

Оцінка ефективності розробленої програми здійснювалася у процесі формувального експерименту, тривалість якого склала один навчальний рік. Учні контрольної групи (КГ) займалася за навчальною програмою для гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти (рекомендовано Міністерством освіти і науки України, лист № 1/11-10903 від 04.07.2013 р). Основні компоненти обох програм були однакові і склали ті ж часові проміжки (216 годин: 6 годин на тиждень). Кратність занять протягом тижня в обох групах – три рази. Зміст програми позашкільних занять для дітей молодшого шкільного віку контрольної групи не містить окремо виділеної екологічної діяльності. Відповідно менша кількість практичних занять екологічної спрямованості та інформаційної діяльності. Молодші школярі контрольної групи мають більше тематичних занять спеціальної фізичної та туристської підготовки.

Результати проведеного педагогічного експерименту довели ефективність занять екологічним туризмом з огляду позитивного впливу на показники фізичного стану, формування екологічної культури, організацію корисного дозвілля та активного відпочинку дітей молодшого шкільного віку.

Відбулося достовірне покращення показників фізичного розвитку, окремих показників функціонального стану серцево-судинної системи, РФЗ, ($p < 0,05$) (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл дітей ЕГ та КГ за рівнем фізичного здоров'я до та після експерименту, %

Група	Стать	n	РФЗ				
			Низький	Нижче за середній	Середній	Вище за середній	Високий
До експерименту							
КГ	Х	8	29,0	53,4	12,1	5,5	-
	Д	17	27,8	61,7	8,0	2,5	-
ЕГ	Х	10	31,1	51,0	10,4	7,5	-
	Д	15	28,3	56,8	10,2	4,7	-
Після експерименту							
КГ	Х	8	15,0	37,5	39,2	8,3	-
	Д	17	11,3	53,7	29,3	5,7	-
ЕГ	Х	10	3,3	28,9	32,0	35,8	-
	Д	15	-	33,3	23,8	40,4	2,5

Примітки: Х – хлопчики, Д – дівчатка

У контрольній групі ми також спостерігаємо тенденцію до покращення показників фізичного стану після експерименту, але зміни показників не мають достовірних відмінностей ($p > 0,05$). У дітей як ЕГ (на 29,5 %), так і КГ (на 15,5 %)

зменшилася кількість днів, пропущених через хворобу впродовж навчального року. Дослідження, проведені на початку експерименту, виявили недостатній розвиток екологічних інтересів, уявлень та наявність фрагментарних знань, які не реалізуються у творчій роботі та повсякденному житті молодших школярів. Також спостерігалася несформованість екологічно ціннісних орієнтацій та відсутність установки на гуманне довготривале співробітництво суспільства і природи. Така ситуація пояснює особисту пасивність дітей та відсутність бажання брати участь у роботі, присвяченій екологічним проблемам. За результатами експерименту встановлено зміни у пріоритетних мотивах участі школярів експериментальної та контрольної груп в екологічній діяльності (табл. 5).

Таблиця 5

Відсоткове співвідношення учнів КГ та ЕГ за пріоритетними мотивами участі в екологічній діяльності до та після експерименту

Школярі	Пріоритетні мотиви участі школярів в екологічній діяльності, %					
	Колективний блок		Особистісний блок		Престижний блок	
	до	після	до	після	до	після
	експерименту		експерименту		експерименту	
Контрольна група, n=25						
Хлопчики, n=8	25,0	50,0	62,5	25,0	12,5	25,0
Дівчатка n=17	23,5	27,4	64,7	50,1	11,7	22,5
Експериментальна група, n=25						
Хлопчики, n=10	30,0	50,0	50,0	30,0	20,0	20,0
Дівчатка, n=15	28,6	40,0	48,7	53,3	22,7	6,7

Так, у школярів ЕГ (як хлопчиків, так і дівчаток) переважними мотивами діяльності стали ті, які належать до колективного блоку (взаємодопомога, можливість поділитися своїми знаннями, активна участь у справах колективу, робити добрі справи для інших), такі ж зміни відбулися і серед хлопчиків КГ. У дівчаток КГ суттєвих змін у пріоритетних мотивах діяльності не відбулося. Перерозподіл основних мотивів участі в екологічній діяльності спостерігався також у школярів ЕГ за особистим та престижним блоками. Відбулося зниження кількості школярів ЕГ, які беруть участь в екологічній діяльності з престижних причин (виділитися серед інших, можливість керувати іншими). Завдяки заняттям з екологічного туризму у школярів ЕГ, як у хлопців, так і дівчат, відбувся перерозподіл пріоритетів діяльності у мотиваційні сфері. Нові знання та дії спонукали дітей до поширення мотивацій у колективному блоці. Експериментальні дослідження свідчать про покращення показників учнів як експериментальної, так і контрольної груп за показником характеру ставлення до природи. Зменшилася кількість дітей, які мали безвідповідальне ставлення до природи в обох групах. Проте, у представників експериментальної групи суттєві зміни також спостерігалися за показниками позитивного та відповідального ставлення до навколишньої природи.

Оцінювання екологічної культури молодших школярів включало визначення екологічної освіченості, екологічної свідомості та екологічної діяльності. Залежно від комбінації результатів визначено рівень екологічної культури молодших школярів (дуже низький, низький, нижче за середній, середній, вище за середній, високий, дуже високий).

Підвищення рівня екологічної освіченості школярів, зміни у їх ставленні до природи, підвищення мотивації до здійснення екологічної діяльності суттєво вплинули на рівень екологічної культури досліджуваного контингенту експериментальної групи: визначено, що більше 20,0 % хлопчиків та 40,0 % дівчаток мають глибокі знання і володіють вміннями застосовувати ці знання на практиці в різноманітних ситуаціях, що характеризує високий рівень розвитку екологічної культури; 20,0 % хлопчиків та 13,4 % дівчаток притаманні володіння основами екологічних знань і вмінь та здатність дати їм певну інтерпретацію (вище за середній рівень); 30,0 % хлопчиків та 35,3 % дівчаток мали середній рівень екологічної культури; 30,0 % хлопчиків та 11,3 % дівчаток мали нижче за середній рівень, що характеризується наявністю елементарних екологічних знань, які учень не завжди вміє правильно застосовувати (табл. 6).

Таблиця 6

Розподіл школярів КГ та ЕГ за рівнем екологічної культури до та після експерименту, %

Школярі		Рівень екологічної культури						
		I	II	III	IV	V	VI	VII
Контрольна група								
Хлопчики, n=8	до	50,0	25,0	12,5	12,5	–	–	–
	після	12,5	12,5	37,5	25,0	12,5	–	–
Дівчатка, n=17	до	47,3	17,6	11,7	17,6	5,8	–	–
	після	5,8	11,8	5,8	47,1	29,5	–	–
Експериментальна група								
Хлопчики, n=10	до	40,0	30,0	20,0	10,0	–	–	–
	після	–	–	30,0	30,0	20,0	20,0	–
Дівчатка, n=15	до	46,6	20,0	13,5	13,3	6,6	–	–
	після	–	–	11,3	35,3	13,4	40,0	–

Примітки: I – дуже низький рівень, II – низький, III – нижче за середній, IV – середній, V – вище за середній, VI – високий, VII – дуже високий рівень

Низького і дуже низького рівня у представників експериментальної групи не було виявлено, на противагу учням контрольної групи, де 25,0 % хлопчиків та 17,6 % дівчаток володіють вкрай обмеженим обсягом екологічних знань і слабкими вміннями та бажанням самостійного застосування їх на практиці.

Отже, можна констатувати, що програма занять з використанням засобів екологічного туризму довела свою ефективність завдяки покращенню показників фізичного стану, зниженню рівня гострої захворюваності, підвищенню рівня

екологічної культури, що дозволяє рекомендувати розроблену програму у процес фізичного виховання школярів молодшого шкільного віку.

Нами започатковано структуру та розроблено зміст «шкільного екологічного моніторингу» у процесі позакласних занять з фізичного виховання, що містить діагностику екологічної освіченості дітей молодшого шкільного віку, рівень адаптаційно-резервних можливостей, рухової активності та фізичного здоров'я школярів молодшого шкільного віку.

У п'ятому розділі «**Аналіз та узагальнення результатів дослідження**» представлено три групи даних: ті, які підтверджують, доповнюють наявні розробки та абсолютно нові результати з проблеми дослідження, які окреслюють ступінь вирішення завдань дисертаційної роботи:

- підтверджено наявні положення про низький рівень здоров'я та рухової активності учнів молодших класів, про необхідність удосконалення системи фізичного виховання школярів (Н. Гончарова, Г. Бутенко 2014; О. Саїнчук, 2015);

- доповнено і розширено інформацію про структуру та зміст позакласної діяльності з фізичного виховання молодших школярів (Н. В. Москаленко, 2009). Доповнено дані Г. Бутенко (2015), В. Ганопольського (2004), Т. Гриньової (2014), О. Томенка (2013), Ю. Федотова, І. Востокова (2002) про використання засобів туризму в оздоровчих заняттях зі школярами;

- доповнено дані В. Ареф'єва (2014), О. Гончарова (2007), Д. Єрмакова (2009), І. Золотарева (2005) про особливості фізичного розвитку школярів;

- розширено уявлення про пріоритетні мотиви учнів молодших класів до вибору занять руховою активністю у позаурочний час та їх вплив на психоемоційний стан (Т. Ю. Круцевич, Г. В. Безверхня, 2010; Д. С. Єрмаков, 2009; О. М. Саїнчук, 2015; М. В. Чернявський, 2012);

- дістали подальшого розвитку дані щодо технології підготовки та проведення екологічних туристських заходів зі школярами молодшого шкільного віку;

- узагальнено та удосконалено наявні підходи до організації позанавчальної роботи з фізичного виховання загальноосвітнього навчального закладу з екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку.

Абсолютно новим є теоретичне обґрунтування програми позакласних занять з використанням засобів екологічного туризму, спрямованої на підвищення фізичного стану та розвиток екологічної освіченості і готовності школяра до природоохоронної діяльності в «зоні його відповідальності» і визначення та характеристика сукупності організаційно-педагогічних умов підвищення рівня екологічної освіченості дітей молодшого шкільного віку, розробка та теоретичне обґрунтування моделі екологічної культури школярів молодшого шкільного віку.

ВИСНОВКИ

1. Теоретичний аналіз даних спеціальної літератури та передового світового досвіду з проблеми дослідження дозволив встановити, що у процесі фізичного виховання дітей молодшого шкільного віку дослідники пропонують використовувати широке коло різних засобів рухової активності, спрямованість

яких визначається необхідністю вирішення загальних та спеціальних завдань. Незважаючи на те, що вчені інтенсивно займаються багатofакторними дослідженнями екологічної культури, вирішенню завдань екологічної освіти молодших школярів у процесі фізичного виховання приділено недостатньо уваги. Стан екологічної грамотності школярів характеризується значними прогалинами в навчанні, недооцінкою багатьох її сторін. Аналіз шкільної практики засвідчує, що сучасна система освіти не забезпечує системного впливу на особистість молодшого школяра з метою подолання надмірного прагматизму стосовно довкілля. Така ситуація спричиняє відсутність підґрунтя для формування мотивації до дбайливого відношення не тільки навколишньої природи, але й прояву байдужої поведінки до свого власного здоров'я. Тому використання засобів екологічного туризму, які мають універсальний, міждисциплінарний характер, надасть можливість підвищити не тільки рівень екологічної культури молодших школярів, а й сприятиме покращенню показників фізичного стану.

2. Аналіз даних оцінки шкільної мотивації свідчить, що відмінний рівень шкільної мотивації мають тільки 12 % респондентів. Добрий рівень має 14 % досліджуваних учнів. 36 % школярів сприймає школу позитивно, але школа таких дітей приваблює в основному як об'єкт позанавчальної діяльності. У третини дітей (28 %) низький рівень шкільної мотивації, а в 10 % учнів взагалі досліджується шкільна дезадаптація. Школярі обирають такі види рухової активності: рухливі та спортивні ігри (27 %), прогулянки (22 %), туризм (21 %), катання на велосипеді, роликах (19 %) тощо. Пріоритетними мотивами таких занять є бажання активно відпочивати (39 %), розважатися (31 %), спілкуватися (27 %), змагатися (21 %), що в основному вирішується у процесі позакласних занять з фізичного виховання оздоровчо-рекреаційної спрямованості.

Результати аналізу фізичного стану школярів молодшого шкільного віку свідчать про зниження окремих показників з віком. Так, за показниками фізичного здоров'я спостерігається зменшення кількості дітей з середнім рівнем фізичного здоров'я з другого до четвертого класу, аналогічну картину спостерігаємо і за показниками, що характеризують фізичну роботоздатність. Відмічається також зменшення обсягу рухової активності в учнів четвертого класу (як хлопчиків, так і дівчаток). Мають тенденцію до погіршення показники адаптаційно-резервних можливостей організму (зрив адаптації спостерігався у 44,1 % дівчаток та 33,3 % хлопчиків четвертого класу порівняно зі школярами другого класу – 25,9 % дівчаток та 27,6 % хлопчиків), зростає кількість днів, пропущених через хворобу (у другому класі – 5,1, третьому – 9,8, у четвертому класі – 16,1 днів на одного школяра). Отримані результати свідчать про погіршення також показників фізичного розвитку (збільшилася кількість дітей, які мають дисгармонійний розвиток – у другому класі гармонійний фізичний розвиток мають 60,3 % учнів, у третьому – 50,8 %, а у 4 класах відсоток дітей, які мають гармонічний фізичний розвиток, зменшується до 38,8 %).

3. За результатами дослідження встановлено, що домінуючий тип установки молодших школярів щодо природи – естетичний (дівчатка – 43,8 %, хлопчики – 30,4 %), коли природа сприймається як об'єкт краси, тобто екологічні установки

формуються через перцептивно-емоційні канали. Наступна за рейтингом когнітивна установка, коли природа сприймається як об'єкт вивчення та об'єкт охорони. Ця установка домінує у 29,5 % хлопчиків. Етична установка домінує у 25,8 % хлопчиків. Лише незначна частина школярів молодших класів мають прагматичну установку, тобто ставляться до природи, як до об'єкту користі (дівчатка – 18,8 %, хлопчики – 14,3 %).

Результати анкетування та дані констатувального експерименту свідчать про потенційні можливості молодших школярів щодо формування екологічно доцільної поведінки. Учні певною мірою володіють знаннями про норми та правила поведінки на природі, залежності здоров'я від стану довкілля, проте не всі вважають за необхідне дотримуватися екологічних вимог у повсякденному житті. У шкільній практиці формування зазначеної характеристики відбувається епізодично, без належного методичного забезпечення.

4. Узагальнюючи наявні наукові розробки з проблем визначення екологічної культури, практичний досвід організації та проведення занять з використанням засобів екологічного туризму та природоохоронної діяльності, ми запропонували модель екологічної культури учнів молодшого шкільного віку, яка включає такі компоненти: аксіологічний (система ціннісного ставлення до природних об'єктів, морально-вольові якості, ставлення до здоров'я як цінності), мотиваційний (наявність мотивів екологічно доцільної поведінки, емоційний фон екологічної діяльності, інтерес до занять екологічним туризмом), діяльнісний (адекватність екологічної поведінки) та когнітивний (глибина та системність екологічних знань, здатність до переносу екологічних знань у ситуації екологічної діяльності), та визначили основні критерії та рівні (дуже низький, низький, нижче за середній, середній, вище за середній, високий, дуже високий) її сформованості у молодших школярів. Формування екологічної культури на різних вікових етапах розвитку особистості має свої специфічні особливості, які враховували при розробці програми занять з використанням засобів екологічного туризму.

5. Узгодженість думок експертів (коефіцієнт конкордації $W=0,72$ ($p<0,05$)) свідчить про доцільність впровадження у процес позакласної роботи з фізичного виховання молодших школярів засобів екологічного туризму. Найбільш дієвими формами екологічного туризму для дітей молодшого шкільного віку експерти визначили такі: екологічний урок (19 балів), екологічна стежка (25 балів), екологічна гра (30 балів), екологічний похід вихідного дня (43 бали), екологічна екскурсія (45 балів), екологічний табір (62 бали). Отримані дані свідчать про необхідність включення у процес екологічної освіти молодших школярів еколого-розвивальних ситуацій, різноманітних прийомів і форм роботи з дітьми з організації живого спілкування з природою, розкриття цінностей природи шляхом організації систематичних спостережень, що дозволяють усвідомити унікальність природного світу, виховання ставлення до світу природи з урахуванням структури й механізмів розвитку екологічної свідомості.

6. Підґрунтям розробки програми занять з використанням засобів екологічного туризму стали знання про вихідний рівень показників фізичного стану, екологічної освіченості, мотивації дітей молодшого шкільного віку. Основними

завданнями запропонованої програми є сприяння розвитку гармонійної особистості, адаптації школярів до інтенсифікації навчально-виховного процесу, організація дозвілля та активного відпочинку, підвищення екологічної освіченості школярів, покращення показників психоемоційного та фізичного стану, підвищення мотивації до участі в екологічній діяльності, зміна суб'єктивного ставлення до природи. Програма складається з теоретичного та практичного матеріалу, розрахована на 216 годин, включає такі напрями діяльності: освітня, екологічна, дослідницька, практична, культурно-розважальна, рекреаційно-оздоровча, інформаційна. Визначено та охарактеризовано сукупність організаційно-педагогічних умов підвищення рівня екологічної освіченості дітей молодшого шкільного віку (комплексний підхід до використання виховних можливостей циклів навчальних дисциплін та резервів позанавчальних видів роботи; раціональне поєднання традиційних та інноваційних форм і методів накопичення досвіду екологічно-етичної поведінки; відповідне дидактико-методичне та кадрове забезпечення тощо).

7. Результати проведеного педагогічного експерименту довели ефективність занять екологічним туризмом з огляду позитивного впливу на показники фізичного стану, формування екологічної культури, організацію корисного дозвілля та активного відпочинку дітей молодшого шкільного віку. Відбулося достовірне покращення показників фізичного стану, рівня екологічних знань. Так, спостерігалось покращення результатів у пробі Руф'є з 7,5 ум. од до 6,4 ум. од., адаптаційно-резервні можливості організму збільшилися на 2,19 % у дітей молодшого шкільного віку експериментальної групи після експерименту ($p < 0,05$). У контрольній групі ми також спостерігаємо тенденцію до покращення показників фізичного стану після експерименту, але зміни показників, окрім показників фізичної підготовленості, не мають достовірних відмінностей ($p > 0,05$).

За показниками захворюваності дітей молодшого шкільного віку експериментальної групи знизилася кількість пропусків занять і випадків гострих респіраторних захворювань впродовж навчального року, проте загальна структура захворюваності досліджуваних після експерименту не змінилася. В учнів контрольної групи також виявлено тенденцію до покращення у зниженні кількості днів, пропущених через хворобу.

8. Достовірні зміни відбулися у показниках, що характеризують екологічну освіченість школярів експериментальної групи. Так, це суттєво вплинуло на рівень екологічної культури досліджуваного контингенту експериментальної групи: визначено, що більше 40 % учнів мають глибокі знання і володіють вміннями застосовувати ці знання на практиці в різноманітних ситуаціях, що характеризує дуже високий рівень розвитку екологічної культури, 45 % учнів притаманні володіння засадами екологічних знань і вмінь та здатність давати їм певну інтерпретацію (високий рівень); 12 % мали вище за середній рівень екологічної культури, 3 % мали середній рівень, який характеризується наявністю елементарних екологічних знань, які учень не завжди вміє правильно застосовувати. Низького і дуже низького рівня у представників експериментальної групи не було виявлено, на противагу учням контрольної групи, 18 % яких володіють вкрай обмеженим обсягом екологічних знань і слабкими вміннями та бажанням самостійного застосування їх на практиці.

Отже, можна констатувати, що програма занять з використанням засобів екологічного туризму довела свою ефективність завдяки покращенню показників фізичного стану, зниженню рівня захворюваності, підвищенню рівня екологічної культури.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці науково обґрунтованої системи занять з використанням засобів екологічного туризму для школярів різних вікових груп.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Головач І. Аналіз підходів щодо визначення поняття «екологічний туризм» / Інна Головач // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2010. – № 1. – С. 12–14. Фахове видання України. Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

2. Андрєєва О. Діагностика екологічних установок молодших школярів у процесі рекреаційно-оздоровчих занять / Олена Андрєєва, Інна Головач // Фізична культура, спорт та здоров'я нації. – 2013. – Вип. 16. – С.8–14. Фахове видання України. *Особистий внесок здобувача полягає у здійсненні досліджень та формулюванні висновків.*

3. Головач І. Рівень шкільної мотивації як фактор успішності навчально-оздоровчої діяльності дітей молодшого шкільного віку / Інна Головач // Фізична культура, спорт та здоров'я нації. – 2014. – Вип. 17. – С. 85–91. Фахове видання України.

4. Головач І. Визначення тенденції гармонічності розвитку дітей молодшого шкільного віку (2–4 класи) / Інна Головач, Тамара Салоїд // Фізична культура, спорт та здоров'я нації. – 2014. – Вип. 18. – С. 62–67. Фахове видання України. *Особистий внесок здобувача полягає у виявленні проблеми, здійсненні досліджень та формулюванні висновків.*

5. Головач І. Використання основних форм екологічного туризму у фізичному вихованні школярів / Інна Головач // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2014. – № 1. – С. 37–42. Фахове видання України. Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

6. Андрєєва О. Обґрунтування та розробка програми з використанням засобів екологічного туризму для дітей молодшого шкільного віку / Олена Андрєєва, Інна Головач // Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2015. – Вип. 17. – С. 77–83. Фахове видання України. *Особистий внесок здобувача полягає у здійсненні досліджень та формулюванні висновків.*

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Дмитрук С. Психолого-педагогические и социальные аспекты развития физической культуры школьников средствами экотуризма / Светлана Дмитрук, Інна Головач // Sportul Olimpic si sportul pentru toti : Materialele XV-a Congres

stiintific International (12—15 septembrie 2011, Chisinau) / Comitetul international olimpic, Academia internationala olimpica. – Chisinau, 2011. – Vol. 2. – С. 517–520. *Особистий внесок здобувача полягає у виявленні проблеми та формулюванні висновків.*

2. Головач И. И. Мотивация школьников к физкультурно-оздоровительным занятиям и экотуризму / И. И. Головач // Олімпійський спорт і спорт для всіх : 14 міжнар. наук. конгр., присвячується 80-річчю НУФВСУ, (Київ, 5–8 жовт. 2010 р.). – К., 2010. – С. 440–441.

3. Головач И. И. Оценка школьной мотивации учеников младших классов общеобразовательной школы / И. И. Головач // Тези науч.-практ. конф. [«Актуальні проблеми фізичного виховання, реабілітації, спорту та туризму»]. – Запоріжжя, 2013 – С. 65–66.

4. Головач І. І. Діагностика ставлення студентів ІV курсу до занять фізкультурно-оздоровчою діяльністю та екотуризмом / І. І. Головач // Молодь та олімпійський рух : VIII міжнар. наук. конф. молодих вчених, присвячена 85-річчю НУФВСУ. – К., 2015. – С. 293–294.

5. Головач И. И. Оценка уровня физического развития учеников 2–4 классов по индексу Кетле / И. И. Головач // Олимпийский спорт и спорт для всех : XIX междунар. науч. конгр., посвященный 70-летию Армянского Государственного Института Физической Культуры. – Ереван, 2015. – С. 303–305.

Опубліковані праці, що додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Дмитрук С. Екостежки в системі туристсько-краєзнавчої діяльності в закладах освіти / Світлана Дмитрук, Інна Головач // Педагогіка, психологія, філософія. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – Вип. 20. – С. 37–41. *Особистий внесок здобувача полягає у висвітленні проблеми та формулюванні висновків.*

2. Ільчишина Т. Сучасні тенденції стану здоров'я школярів / Тетяна Ільчишина, Інна Головач // Науковий часопис національного педагогічного університету ім. Драгоманова. Сер. 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). – 2014. – Вип. 12 (53) 14. – С. 48–53. *Особистий внесок здобувача полягає у виявленні проблеми, здійсненні досліджень та формулюванні висновків.*

АНОТАЦІЇ

Головач І. І. Застосування засобів екологічного туризму у фізичному вихованні дітей молодшого шкільного віку. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з фізичного виховання та спорту за спеціальністю 24.00.02 – фізична культура, фізичне виховання різних груп населення. – Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ, 2015.

Дисертаційна робота присвячена обґрунтуванню і розробці програми занять з використанням засобів екологічного туризму для дітей молодшого шкільного віку. Програма спрямована на покращення показників фізичного стану, рівня екологічних

знань, формування екологічної культури, організацію корисного дозвілля та активного відпочинку дітей молодшого шкільного віку.

Встановлено, що учні, які займалися за програмою з використанням засобів екологічного туризму, мають покращення показників функціонального стану організму (рівня фізичного здоров'я та адаптаційно-резервних можливостей) та рівня екологічної освіченості, покращення рівня мотивації до рухової активності та шкільних занять, відмічається зниження пропусків занять і випадків гострих респіраторних захворювань впродовж навчального року. Результати дослідження впроваджено у процес фізичного виховання ЗОШ № 62 м. Києва, у практику навчального процесу студентів Національного університету фізичного виховання і спорту України.

Ключові слова: програма, екологічний туризм, екологічна культура, діти молодшого шкільного віку, фізичне виховання.

Головач И. И. Использование средств экологического туризма в физическом воспитании детей младшего школьного возраста. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук по физическому воспитанию и спорту по специальности 24.00.02 – физическая культура, физическое воспитание разных групп населения. – Национальный университет физического воспитания и спорта Украины, Киев, 2015.

Диссертационная работа посвящена обоснованию и разработке программы занятий с использованием средств экологического туризма для детей младшего школьного возраста во внеурочное время, направленной на улучшение показателей физического состояния детей, формирование экологической культуры, повышение уровня экологических знаний и организацию полезного досуга.

В результате исследования разработана и теоретически обоснована модель экологической культуры школьников младшего школьного возраста, которая включает следующие компоненты: аксиологический (система ценностного отношения к природным объектам, морально-волевые качества, отношение к здоровью как ценности), мотивационный (наличие мотивов экологически целесообразного поведения, эмоциональный фон экологической деятельности, интерес к занятиям экологическим туризмом), деятельностный (адекватность экологического поведения, уровень двигательной активности) и когнитивный (глубина и системность экологических знаний, способность к переносу экологических знаний в ситуации экологической деятельности), и определены основные критерии и уровни (очень низкий, низкий, ниже среднего, средний, выше среднего, высокий, очень высокий) ее сформированности у младших школьников. Определены и охарактеризованы организационно-педагогические условия повышения уровня экологической образованности детей младшего школьного возраста (комплексный подход к использованию воспитательных возможностей циклов учебных дисциплин и резервов внеучебных видов деятельности; рациональное сочетание традиционных и инновационных форм и методов

накопления опыта экологически этического поведения; соответствующее методическое и кадровое обеспечение и т. п.). Обобщены и усовершенствованы существующие подходы к организации внеучебной работы по физическому воспитанию общеобразовательного учебного заведения по экологическому воспитанию детей младшего школьного возраста, расширены представления о возможностях использования различных форм организации экологического туризма с учащимися младшего школьного возраста для улучшения показателей физического состояния указанного контингента, формирования мотивации к внеклассным занятиям по физическому воспитанию. Получили дальнейшее развитие данные о технологии подготовки и проведения экологических туристских мероприятий со школьниками младшего школьного возраста.

Разработано структуру и содержание «школьного экологического мониторинга» в процессе внеклассных занятий по физическому воспитанию, содержащего диагностику экологической образованности детей младшего школьного возраста, уровень адаптационно-резервных возможностей, двигательной активности и физического здоровья школьников младшего школьного возраста.

Основой разработки программы занятий с использованием средств экологического туризма стали знания об исходном уровне показателей физического состояния, экологической образованности, мотивации детей младшего школьного возраста. Основными задачами предлагаемой программы является содействие развитию гармоничной личности, адаптации школьников к интенсификации учебно-воспитательного процесса, организация досуга и активного отдыха, повышение экологической грамотности школьников, улучшение показателей психоэмоционального и физического состояния, повышение мотивации к участию в экологической деятельности, изменение субъективного отношения к природе. Программа состоит из теоретического и практического материала, рассчитана на 216 часов, включая такие направления деятельности: образовательное, экологическое, исследовательское, практическое, культурно-развлекательное, рекреационно-оздоровительное, информационное.

Установлено, что у школьников, которые занимались по программе с использованием средств экологического туризма (экспериментальная группа), наблюдалось улучшение показателей функционального состояния организма (уровня физического здоровья и адаптационно-резервных возможностей), физической подготовленности, уровня экологической образованности, повышение уровня мотиваций к занятиям в школе и двигательной активности. Также установлено, что снизилось количество пропусков занятий и острых респираторных заболеваний в течение учебного года.

Результаты исследования внедрены в процесс физического воспитания средней образовательной школы № 62 г. Киева и в процесс обучения студентов Национального университета физического воспитания и спорта Украины.

Ключевые слова: программа, экологический туризм, экологическая культура, дети младшего школьного возраста, физическое воспитание.

Holovach I. I. Use of ecotourism activities in the physical education of children of primary school age. – With the rights of a manuscript.

Dissertation for the academic degree of Candidate of sciences in physical education and sport in speciality 24.00.02 – physical culture, physical education of different population groups. – National University of Physical Education and Sport of Ukraine, Kyiv, 2015.

The dissertation work is devoted to the substantiation and development of a program of classes for children of primary school age using the ecotourism activities . The program is aimed at improving the indicators of physical condition and level of environmental knowledge, along with the formation of ecological culture and organization of healthy leisure and active recreation for children of primary school age.

It was found that schoolchildren, who have been involved in the program which uses the means of ecotourism, showed improved indicators of functional state of the body (the level of physical health and adaptive reserve capacity) and the level of environmental education, increased level of motivation to physical activity and school performance, marked decrease in absenteeism and incidence of acute respiratory diseases during the academic year. Results of the study have been implemented in the process of physical education in school No. 62 in Kyiv and in practice of the educational process of students in the National university of physical education and sports of Ukraine.

Keywords: program, ecotourism, environmental culture, children of primary school age, physical education.

Підписано до друку 20.04.2016 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 40.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua